
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.1.1>

О. М. Іванченко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЛЕГІТИМНІСТЬ ПРАВА НА ВЛАДУ: СУЧАСНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено теоретичні аспекти легітимності права на владу в сучасній правовій державі. Визначено, що державній владі поряд з елементом панування характерний і елемент підпорядкування. Якщо панування може втілюватися в суб'єктивному праві, то підпорядкування втілюється в юридичному обов'язкові. Наголошено, що панування суб'єкта державної влади передбачає наявність не тільки його суб'єктивного права, а й його юридичного обов'язку перед суспільством. Причому юридичні обов'язки не менше пов'язані з владою, ніж із правом. Аргументовано, що принципово є пов'язаність державної влади з правом. Моральний аспект державної влади плавно втілюється в праві. При цьому існує дві сторони взаємопов'язаності цих явищ: державна влада, здійснюючи своє панування, з одного боку створює власне, позитивне право, а з іншого – сприяє формуванню в суспільній свідомості правових ідей, що визначають межі цієї влади. У свою чергу, в суспільстві, що відбиває ідеї панування права над силою держави, поступово формуються потенціали якісно нового права, що створює верховенство права над самою державною владою. У цих ідеях і в цьому праві держава і її влада знаходять юридичне обґрунтування свого існування і застосування сили в інтересах усього суспільства. Доведено, що характерний взаємозв'язок права і державної влади дозволяє говорити про ці категорії як про юридичні явища, а взаємне їх функціонування розглядати як правову легітимність. Констатовано, що дослідження природи і сутності легітимності державної влади у відриві від права може привести до спотворення її суті, що зводить легітимацію державної влади до силової переваги, а в подальшому – до свавілля. Визначено, що повноваження, на відміну від права – це наділеність його носія сукупністю обов'язків діяти певним чином. Відповідно легітимація державної влади і є процесом вилучення зі сфери ведення державного апарату його прав і повернення до повноважень. Цей процес пов'язаний із законодавчим обмеженням державного апарату. Обґрунтовано, що сенс законодавчого обмеження як легітимації полягає в додаванні до сформованих меж дії державного апарату законної форми і забезпеченні передбачуваності дій державного апарату. Сформульовано висновок, що в сучасній державі право на владу легітимується за допомогою влади права, коли відбувається втілення суті права в реальність соціальних взаємозв'язків за допомогою державної влади. У цьому випадку сутність права набуває легітимної форми влади, яка виявляється відображенням, результатом дії права. Вплив державної влади, в результаті якого формується позитивне право держави змінюється зворотним впливом права на державну владу, що формує легітимний стан влади держави. У процесі цього впливу право відіграє легітимуючу роль по відношенню до державної влади за допомогою виключення можливості появи неправових законів.

Ключові слова: легітимність права, правова держава, державна влада, легітимація влади, право на владу, правовий порядок, дія права, громадянське суспільство, демократичний режим, правові норми, законодавство.

Постановка проблеми. Легітимність є однією з найважливіших характеристик як політичної влади, так і позитивного права. Легітимність в традиційно інтерпретується як суспільне визнання тих чи інших інститутів, що складається за рахунок сприйняття аудиторією соціальних і дискурсивних практик як законних, правильних, а також схвалення цих практик. Зазначена якість проявляється комплексно: у довірі до норм, у законодавчому підтвердженні прав, у правовій підзвітності влади, в ідеологічній прозорості та у виконанні взятих на себе зобов'язань. Таким чином, легітимність значною мірою пов'язана з можливостями формування певних ментальних станів (образів, оцінок, поведінкових установок) у суб'єктів. Такого роду стани цінні з прагматичної точки зору, адже досягнення певного рівня легітимності означає конституювання соціального порядку, фундаментом якого виступають відносини панування. Цілком можливо, що, якби даний порядок був всюди однаковим і уніфікованим, не мав ніяких конкурентів, породжуваних більш вдалим практиками, проблема його виправдання не виникла б в принципі. Однак реальна ситуація інша: соціум пронизаний безліччю конфліктів, колізій, суперечок про визнання. Ці суперечки існують на різних рівнях соціальної організації (від міжособистісного до міждержавного). Необхідність врегулювання даних конфліктів за допомогою звернення до правових засобів ставить проблему ефективності, дієвості останніх. Не всякий правовий засіб, так само як і не всяке прийняте політичне рішення, може чинити позитивний вплив на ту чи іншу проблемну ситуацію. Іноді способи дій або певні правила поведінки, що зарекомендували себе раніше як ефективні, втрачають цю властивість. Дана обставина, вимагаючи осмислення, викликає до життя дискусію про визнання і легітимність.

В останні десятиліття у вітчизняній дослідницькій літературі не раз мали місце спроби специфікувати поняття легітимності щодо правової сфери життя суспільства. Однак єдиного розуміння і задовільної концепції юридичної легітимності завдяки цим спробам поки не склалося.

У зв'язку з тим, що в сучасних умовах розвиток вітчизняного права йде в бік сприйняття ідей верховенства права і категорії прав людини, виявляється гостра необхідність в подальшій розробці питань легітимності, об'єднання в цих цілях зусиль представників як зарубіжної правової науки, так і представників вітчизняної юриспруденції. Вельми важливо з усією уважністю простежити основні етапи розвитку даної проблеми, врахувати результати досліджень, що раніше відбулися. Усе вищезазначене і зумовило актуальність цього дослідження.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів легітимності права на владу в сучасній правовій державі.

Аналіз наукових публікацій.

До дослідження теоретико-методологічних аспектів поняття легітимності в сфері науки про державу і право зверталися такі вчені як: Т. Алексєєва, Л. Байрачна, Є. Бистрицький, С. Бобровська, А. Бочаров, М. Вебер, О. Висоцький, В. Волинець, К. Вороніна, С. Гладій, К. Гольцман, В. Дудченко, І. Жаровська, Н. Жуковська, К. Завершинський, А. Заєць, Ю. Калюжна, О. Коваль, В. Кокорський, О. Кокорська, В. Корнієнко, Т. Кузьменко, П. Манжола, С. Матвеев, І. Музика, В. Невідомий, М. Неліп, Ю. Оборотов, А. Рябов, В. Резнік, І. Толстов, Н. Юськів, Є. Юрійчук, О. Шульга, В. Чіркін, Є. Цокур, Х. Хвойницька, В. Шинкарук та інші.

Виклад основного матеріалу.

Загальні характеристики державної влади, визначені соціологією, політологією та іншими науками не можуть не впливати на розуміння легітимності державної влади юристами, у яких так само не існує єдиної думки з приводу цього феномену. Внаслідок цього об'єктивні умови, що склалися у сфері теоретичних знань про державну владу, вимагають визначення методологічних передумов вивчення як самої державної влади, так і її легітимності.

На основі вивчення доктринальних джерел та існуючих підходів до розуміння влади можна виділити кілька груп методологічних передумов дослідження цього питання. Перша група методологічних передумов у дослідженні легітимної державної влади пов'язана із дослідженням

основних визначальних її критеріїв – волі і права. Воля як основоположний критерій державної влади виділяється багатьма вченими, так, М. Тур [8] в своїй класифікації поглядів на владу вказував на існування цілих теорій індивідуальної і загальної волі в розумінні влади. У сучасній юридичній літературі так само воля розуміється як активний елемент свідомості, вона є асиметричною по відношенню до фізичного впливу і видається безпосередньою і динамічною стороною прояву потенціалів впливу свідомості.

Позначений методологічний підхід дослідження державної влади визначає тісний зв'язок з волею, але одного цього зв'язку видається недостатньо для розуміння легітимної природи державної влади. Справа в тому, що державна влада в літературі часто розглядається в аспекті її першорядної пов'язаності з правом. Так, ЖІ. Дюгі вважав, що «політична влада є сила, віддана на служіння праву» [6]. Схожу позицію займали і деякі вітчизняні вчені, які вважали владу правом віддавати розпорядження. Т. Сивак, розглядаючи аксіоми влади, визначила владу як правову силу [7].

У пошуках інших вихідних засад влади Є. Цокур приходять до думки про необхідність обґрунтування ідеї державної влади як її складового елементу: «будь-яка влада повинна бути носієм певної ідеї, вона повинна мати моральне виправдання. Як тільки влада втрачає ідею, що її живить, вона неминуче гине. Така надихаюча ідея, або моральне виправдання державної влади стає поступово основною і найбільш важливою ознакою цієї влади. Таким чином, над владою все більше набуває панування правова ідея» [10]. У методологічному плані ці думки є досить актуальними, принаймні, з трьох причин.

По-перше, аналіз сутності обґрунтування державної влади відбувається в основному в контексті позиціонування державної влади як матеріальної сили. Дослідження цього феномену, на думку науковця, не може обмежитися тільки сферою матеріального, необхідно шукати і вивчати ті її складові, які відносяться до сфери ідеального.

По-друге, говорячи про обґрунтування державної влади, необхідно пов'я-

зувати цей момент з доцільністю її існування. Державна влада виправдовує себе тільки тоді, коли її присутність необхідна суспільству, якому вона покликана служити. «Влада є для них не стільки їхнім суб'єктивним правом, скільки їхнім правовим обов'язком. Цей обов'язок вони повинні нести, здійснюючи функції влади. Як суспільне служіння влада в кінцевому результаті не є пануванням осіб, наділених владою, а є служінням цих осіб на користь загального блага» [4].

Виходячи із цього, можна сказати, що державній владі поряд з елементом панування характерний і елемент підпорядкування. Якщо панування може втілюватися в суб'єктивному праві, то підпорядкування втілюється в юридичному обов'язку. Панування суб'єкта державної влади передбачає наявність не тільки його суб'єктивного права, а й його юридичного обов'язку перед суспільством. Причому юридичні обов'язки не менше пов'язані з владою, ніж із правом. Говорячи про позитивні зобов'язання, С. Головатий наводить думку про те, що «вони за визначальними своїми характеристиками виражають не особливості права як своєрідного соціального регулятора, а особливості державної влади, що здійснюється через право» [4].

По-третє, принциповою є пов'язаність державної влади з правом. Моральний аспект державної влади плавно втілюється в праві. При цьому існує дві сторони взаємопов'язаності цих явищ: державна влада, здійснюючи своє панування, з одного боку створює власне, позитивне право, а з іншого – сприяє формуванню в суспільній свідомості правових ідей, що визначають межі цієї влади. У свою чергу, в суспільстві, що відбиває ідеї панування права над силою держави, поступово формуються потенціали якісно нового права, що створює верховенство права над самою державною владою. У цих ідеях і в цьому праві держава і її влада знаходять юридичне обґрунтування свого існування і застосування сили в інтересах усього суспільства.

Характерний взаємозв'язок права і державної влади дозволяє говорити про ці категорії як про юридичні явища, а взаємне їх функціонування розглядати як правову легітимність. Дослідження при-

роди і сутності легітимності державної влади у відриві від права може привести до спотворення її суті, що зводить легітимацію державної влади до силової переваги, а в подальшому – до свавілля.

Говорячи про пов'язаність державної влади і права, слід зазначити, що в українській юридичній науці існує досить давня традиція розуміння влади як права і, перш за все, як суб'єктивного права. Ряд дослідників, торкаючись поглядів на владу як на суб'єктивне право, бачать його в сенсі, по-перше, панування особи над об'єктом її права (речами, діями), по-друге, влади особи в рамках правовідносин між нею та іншими особами з приводу певного об'єкта. З точки зору Л. Байрачної, суб'єктивне право є владою здійснювати свій інтерес, що забезпечується нормами об'єктивного права [2]. Х. Хвойницька вважає, що «суб'єктивне право передбачає об'єктивне (вже хоча б у тому сенсі, що об'єктивне право встановлюється владою, яка сама є суб'єктивним правом) нав'язування іншим людям певного способу поведінки» [9].

Поряд з таким підходом до розуміння зв'язку об'єктивного і суб'єктивного права в юридичній літературі присутня думка, що об'єктивне право передує суб'єктивному. Термін «суб'єктивне» означає приналежність права до конкретного суб'єкта як учасника правовідносин. Наведені погляди відображають існування двох різних видів пов'язаності цих явищ і в той же час підкреслюють зв'язок і суб'єктивного, і об'єктивного права з державною владою. Так, В. Дудченко [5] вважає, що право за формою і по суті є владним феноменом, нормативно-регулятивною системою, що побудована на принципах влади авторитету. Право, взяте в своєму об'єктивному і суб'єктивному вимірі, виступає як особливе явище влади. Однак влада права, хоча вона і пов'язана з державною владою, не тотожна їй і принципово не зводиться до неї.

Як справедливо зазначає О. Висоцький [3], влада і право взаємно проникають в сфери один одного і своєю присутністю якісно змінюють їх. Влада, впливаючи на сферу права, з одного боку стає його елементом, а з іншого – формує саме право

як явище влади. У той же час право проникає в сферу державної влади, стає її легітимуючим елементом і разом з цим формує саме право на владу. Таким чином, виникають легітимна державна влада як елемент права і право як легітимуючий елемент державної влади. Зокрема, легітимна державна влада як елемент права сконцентрована у правових нормах, а право як легітимуючий елемент влади – у правових ідеях, що обґрунтовують існування самої державної влади та апарату примусу. Одночасно з цим формуються право влади і влада права, які знаходять своє цілісне існування в нормативно-правових актах і в системі законодавства. Правові акти як носії легітимуючих елементів є елементом механізму трансформації права і влади з нормативного рівня на індивідуальний рівень впорядкування суспільних взаємозв'язків, представлений конкретними суб'єктами права, які при цьому знаходять свої суб'єктивні права.

Сама правова реальність при цьому розуміється як вираження і реалізація інтересів людей. При цьому питання підвищення якості індивідуального впорядкування суспільних відносин, перш за все, є питанням самої державної влади. Через правову політику державна влада впливає на долю і спосіб життя, а також формує можливе середовище для реалізації людських можливостей, тим самим, зумовлюючи легітимаційну сферу, в якій здійснення суб'єктивних прав вимагає природної влади суб'єкта, за допомогою якої він здійснює легітимуючий вплив [2].

У такому контексті об'єктивне і суб'єктивне право виявляються формами зв'язків різних рівнів влади і не можуть бути зведені до самої влади. Об'єктивне право відображає владу держави, яка об'єктивує її у своїх нормативних актах. А в суб'єктивному праві відбивається вже об'єктивована форма легітимації влади держави, яка адресована конкретному суб'єкту в якості покажчика її обґрунтованості. Об'єктивне право слугує безпосереднім провідником легітимації влади держави, а суб'єктивне право є безпосереднім провідником об'єктивного права. У той же час суб'єктивне право втілюється в дійсність за допомогою влади суб'єкта. Таким чином, в цих

зв'язках право і влада опосередковують одне одного. Об'єктивне право, опосередковуючи владу держави, формує умови для її легітимації, а влада індивіда, в свою чергу, організовує втілення її в дійсність. Говорячи іншими словами, легітимність є відображенням дії права, а право, впливаючи на індивідів, формує суб'єктивне право, яке є основою для реалізації легітимісних мотивів.

Говорячи про погляди вчених на державну владу в контексті права, слід сказати, що деякі юристи розглядають її як повноваження [3]. У цьому випадку необхідно визначити співвідношення держави і державного апарату. Для сучасної держави характерним є те, що державний апарат привласнює собі функції держави взагалі як політичної організації суспільства. А якщо державний апарат не відчужений від держави і не ототожнює себе з державою, то він не володіє нічим іншим, крім повноважень, які не можна асоціювати ні з державною владою, ні з суб'єктивними правами.

Повноваження, на відміну від права – це наділеність його носія сукупністю обов'язків діяти певним чином. Воно може розглядатися як міра поведінки, але при цьому не повинно розумітися як суб'єктивне право; воно визначається не свободою (розсудом) суб'єкта, а його компетенцією. Помилка часто полягає у фактичному нерозрізненні права і повноваження, в неувазі до поширеної підміни повноважень правами посадових осіб, що неминує веде до спотвореного розуміння сутності держави і одночасно до нерозуміння дійсних причин, що перешкоджають її нормальному функціонуванню. Коли виникає ототожнення держави з її відчуженою формою (державним апаратом), а це відбувається внаслідок дії зазначеного механізму перетворення повноважень на права – тоді принципи правової держави стають лише деклараціями про наміри [1, с. 72].

Відповідно легітимація державної влади і є процесом вилучення зі сфери ведення державного апарату його прав і повернення до повноважень. Цей процес пов'язаний із законодавчим обмеженням державного апарату. Мова тут йде не про те, що потрібно обмежити дії державного

апарату, які насправді і так обмежені юридичним правом. Сенс законодавчого обмеження як легітимації полягає в додаванні до сформованих меж дії державного апарату законної форми і забезпеченні передбачуваності дій державного апарату. Держава, обмежена своїми обов'язками, що виходять із законодавчого визнання прав людини, має можливість розширити свій вплив. Ми вбачаємо у праві обмеження державного апарату за рахунок встановлення певних процедур, встановлення петенцій, регулювання повноважень.

Тому справедливо виникає питання, хто являється суб'єктом законодавчих обмежень? По суті, те, що обмежує суспільство і, тим самим, визнає і легітимує державну владу. І тут слід підкреслити, що легітимація є обопільним процесом тільки в демократичному суспільстві. Там, де реальне суспільство є демократичним, там обмеження дій державного апарату може бути реальним, а там де суспільство є недемократичним, тоді законодавче обмеження державного апарату є лише символізацією його обмеження. Те, що не обмеженим, не має меж і форми, відповідно не є і легітимним. Законодавче обмеження державної влади є визнанням її кордонів, її оформлення, і одночасно визнання її самої. Межі державної влади обмежують не тільки і не стільки саму державну владу, скільки підвладних. Розширюючи суб'єктивні права, державна влада намагається розширити свої кордони і одночасно легітимує себе.

Третя група методологічних передумов дослідження феноменів державної влади та її легітимності пов'язана з її проявами як свободи дій. На думку В. Дудченко: «влада, безумовно, вільна в межах того, що їй підвладне; межі її свободи не можуть виходити за межі її влади» [5]. Якщо право розглядати як форму свободи, то державна влада буде її змістом. Методологічний аспект зв'язків державної влади і свободи полягає в тому, що існує право влади і влада права. Така відмінність на законодавчому рівні створює можливість існування правового закону як засобу легітимації та закону, який не відповідає праву, що несе зворотний ефект. Право влади є юридичною формою її самоствердження в суспільній свідомості, в якості якої тра-

диційно розглядається позитивне право. У такому аспекті закон за своєю формою трактується як право, а його суть сприймається як відображення державної волі. При цьому законодавча форма права влади передбачає тільки ті закони, що забезпечені лише її силою, тому право влади не може виключити можливості існування невідповідності закону відносно права.

Висновки. Підводячи підсумки можна сформулювати висновок, що в сучасній державі право на владу легітимується за допомогою влади права, коли відбувається втілення суті права в реальність соціальних взаємозв'язків за допомогою державної влади. У цьому випадку сутність права набуває легітимної форми влади, яка виявляється відображенням, результатом дії права. Вплив державної влади, в результаті якого формується позитивне право держави змінюється зворотним впливом права на державну владу, що формує легітимний стан влади держави. У процесі цього впливу право відіграє легітимуючу роль по відношенню до державної влади за допомогою виключення можливості появи неправових законів.

Список використаної літератури:

1. Афонін Е.А., Гонюкова Л.В., Войтович Р.В. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики. Київ : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. 160 с.
2. Байрачна Л. К. Легітимність державної влади: історіографія питання. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. № 28. С. 23–32.
3. Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність. *Політичний менеджмент*. 2006. № 3 (18). С. 3–20.
4. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу (частина третя: права людини). *Право України*. 2015. № 1. С. 13–92.
5. Дудченко В.В. Концепт позитивізму в юриспруденції: генезис та обґрунтування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 6–14.
6. М. Лендъел. Дюгі Леон. Політична енциклопедія. Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К. : Парламентське видавництво, 2011. 233 с.
7. Сивак Т.В. Регіональні інтереси в системі державного управління України : принципи легітимації та модель реалізації : автореф. дис. ... к. н. держ. управ. : 23.00.01. Одеса, 2012. 20 с.
8. Тур М. Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів : монографія. К. : Вид. Парапан, 2006. 395 с.
9. Хвойницька Х. М. Легітимація природного права в Україні та європейська юснатуралістична традиція : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Львів, 2012. 20 с.
10. Цокур Є. Г. Легітимність політичної влади : джерела, особливості, перспективи. К., 2009. 330 с.

Ivanchenko O. Legitimacy of the right to power: modern aspects

The article examines the theoretical aspects of the legitimacy of the right to power in a modern state governed by the rule of law. It is determined that the state power, along with the element of domination, is also characterized by the element of subordination. If domination can be embodied in subjective law, then submission is embodied in legal law. It is noted that the dominance of a subject of state power implies the existence of not only his subjective right, but also his legal duty to society. Moreover, legal obligations are no less related to power than to law. It is argued that the principle is the connection of state power with law. The moral aspect of state power is smoothly embodied in law. At the same time, there are two aspects of the interconnectedness of these phenomena: state power, exercising its dominance, on the one hand creates its own positive law, and on the other – contributes to the formation in the public consciousness of legal ideas that determine the boundaries of this power. In turn, in a society that reflects the ideas of the rule of law over the power of the state, the potentials of a qualitatively new law are gradually being formed, which creates the rule of law over the state power itself. In these ideas and in this law, the state and its authorities find legal justification for their existence and the use of force in the interests of the whole society. It is proved that the characteristic relationship between law and state power allows us to speak of these categories as legal phenomena, and to consider their mutual functioning as legal legitimacy. It is stated that the study of the nature and essence of the legitimacy of state power in isolation from law can lead to a distortion of its essence, which reduces the legitimation of state power to power superiority,

and in the future – to arbitrariness. It is determined that the authority, in contrast to the right, is the empowerment of its bearer with a set of obligations to act in a certain way. Accordingly, the legitimation of state power is the process of removing its rights from the sphere of jurisdiction of the state apparatus and returning it to its powers. This process is associated with legislative restrictions on the state apparatus. It is proved that the meaning of legislative restriction as legitimation is to add a legal form to the established limits of the state apparatus's operation and ensure the predictability of the state apparatus's actions. The conclusion is formulated that in a modern state, the right to power is legitimized with the help of the power of law, when the essence of law is translated into the reality of social relationships with the help of state power. In this case, the essence of law acquires a legitimate form of power, which turns out to be a reflection, the result of the action of law. The influence of state power, because of which the positive law of the state is formed, is replaced by the reverse influence of law on state power, which forms the legitimate state of state power. In the process of this influence, Law plays a legitimizing role in relation to state power by excluding the possibility of illegal laws.

Key words: *legitimacy of law, rule of law, state power, legitimation of power, right to power, legal order, operation of law, civil society, democratic regime, legal norms, legislation.*